

более эффективным в лечении и профилактике эмоционально-поведенческих расстройств в детском возрасте.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверин В. А. Психология детей и подростков / В. А. Аверин. – СПб. : Речь, 1998. – 378 с.
2. Буторина Н. Е. Клиника и динамика непсихотических форм резидуально-органического психосиндрома в детском возрасте / Н. Е. Буторина // Материалы конгресса по детской психиатрии. – М. : РОСИ-НЭКС, 2001. – С. 172–173.
3. Войтенко Р. М. Социальная психиатрия с основами медико-социальной экспертизы и реабилитологии / Р. М. Войтенко // Руководство для врачей и психологов. – СПб. : Питер, 2002. – 256 с.
4. Гурьева В. А. Личностная патология / В. А. Гурьева, В. Я. Гиндикин. – М. : Триада-Х, 1999. – 266 с.
5. Захаров А. И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А. И. Захаров. – М. : Просвещение, 1986. – 128 с.
6. Исаев Д. Н. Умственная отсталость у детей и подростков / Д. Н. Исаев. – М. : Медицина, 2007. – 389 с.
7. Ковалев В. В. Психиатрия детского возраста / В. В. Ковалев. – М. : Медицина, 1995. – 560 с.
8. Сухарева Г. Е. Лекции по психиатрии детского возраста / Г. Е. Сухарева. – М. : Медицина, 1974. – 320 с.
9. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкий. – Л. : Медицина, 1989. – 192 с.

УДК 159.95

Сергієнко Н.П., к. психол. н., доцент, доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ;

Прохода Д.І., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ ТА СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Запропонована стаття присвячена психологічному аналізу різних наукових підходів до проблеми агресії й агресивності особистості. У статті розкриваються особливості соціометричного статусу.

Ключові слова: особистість, агресивність, соціометричний статус.

Предлагаемая статья посвящена психологическому анализу различных научных подходов к проблеме агрессии и агрессивности личности. В статье раскрываются особенности социометрического статуса.

Ключевые слова: личность, агрессивность, социометрический статус.

Постановка проблеми. Напружена, нестійка соціальна, економічна, екологічна обстановка, що склалася в даний час в нашому суспільстві, обумовлює зростання різних відхилень в особистому розвитку і поведінці людей. Серед них особливу тривогу викликають не тільки тривожність, духовна спустошеність, але і їх цинізм, жорстокість, агресивність. Спроби пояснення агресивних дій молодих людей ускладнюються тим, що не тільки в буденній свідомості, але і в багатьох теоретичних концепціях явище агресії отримує дуже суперечливі тлумачення стосовно як її розуміння, так і можливості дії на нівеляцію агресивності.

Останнім часом проблема агресії стала чи не найпопулярнішою в світовій психології. Їй присвячена величезна кількість статей і книг. В Європі і Америці регулярними стали міжнародні конференції, симпозіуми і семінари з цієї проблематики. І це не мода, а швидше реакція психологів на безпрецедентне зростання агресії і насильства в цивілізованому двадцять першому столітті.

Однією з найбільш актуальних на сьогоднішній день проблем стала проблема зростання агресивності серед дітей, підлітків, представників юнацького віку, дорослих людей. Це пов'язано насамперед із загальною соціальною напруженістю, психологічною неврівноваженістю всього суспільства, що хворобливо переживає перехід до ринкових стосунків, наростаюча криза соціальної системи, перехід від командно-адміністративної системи до демократії.

Поляризація доходів, складний економічний стан в переважній більшості сімей, відсутність упевненості в завтрашньому дні призводить до зростання тривожності, дратівливості і, як наслідок, до зростання агресивності як у дорослих так і у дітей.

Агресія - мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей в суспільстві, завдає шкоди об'єктам нападу, приносить фізичний збиток людям або що викликає у них психологічний дискомфорт[2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багатопланове психологічне дослідження цієї проблеми у вітчизняній психології привертало увагу багатьох авторів: Г.М. Андрєєва, В.В.Знаков, Л.П. Колчіна, Т.Г.Рум'янцева.

Агресія вивчається не лише в психології - нею займаються біологи, екологи, соціологи та юристи, використовуючи свої специфічні методи і підходи.

Джеральд Паттерсон і Джеймс Тедеші особливо підкреслюють той факт, що агресія часто буває грубою спробою примушення, Арнольд Басс запропонував найбільш відому концепцію визначення агресії. Леонард Берковіц розглядає стимулювання агресії, агресію, гнів, ворожість і агресивність як окремі, різні, хоча і взаємозв'язані феномени. Багато

роботи на тему агресивної поведінки людей, визначення поняття агресія проводили учені Х.Хекхаузен, К. Ізард, Р. Берон.

У літературі відрізняють поняття агресивності як стійкої особистісної риси, що виражає схильність до агресивної поведінки, від агресії як форми поведінки, у якій агресивність реалізується (А. Басс, А. Якубик, А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський, Ю.М. Антонян, В.В. Гульдман, С.Л. Соловйова).

Метою нашої статті є аналіз різних підходів до вивчення агресивності та соціометричного статусу особистості в психологічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Різноманіття існуючих підходів до проблеми агресії й агресивності породило деяку невизначеність у розумінні самого терміна. Деякі психологи (З. Фрейд, К. Лоренц, Р. Арді) розглядають агресію як невід'ємну і природну сторону особистості, послабити яку можна шляхом направлення інстинкту в соціально прийнятне русло. Фрустраційний підхід базується на уявленні про агресію як реакцію на ситуацію фрустрації (Дж. Доллард, М. Дуб, Н. Міллер, О. Маурер, Д. Сірс, С. Розенцвейг, Л. Берковіц). Один із засновників теорії соціальної освіти А. Бандура розглядає агресію як соціальну поведінку, що виявляється тільки у визначених соціальних умовах при наявності навичок подібної поведінки, що здобуваються в процесі навчання.

Оскільки особистість є багаторівневою динамічною системою, що включає в себе не лише індивідуально-типові, але і соціально-психологічні властивості, що тісно взаємозалежні одна від одної, розгляд агресивності припускає, що агресивні тенденції в структурі особистості можуть виконувати різні функції і реалізовуватися в різних формах агресивної поведінки.

На сьогоднішній день багато дослідників сходяться у визначенні агресивності як соціально-психологічної властивості особистості, що формується в процесі її соціалізації. Результати досліджень показують, що середовище і соціальна ситуація дуже впливають на формування і прояв агресивної поведінки. Так, аналіз робіт, присвячених психогенетиці агресивності, свідчить про опосередкованість біологічних передумов агресивності суспільним факторам. Не заперечуючи ролі й інших факторів (фізіологічних, гормональних, генетичних), Р. Берон і Д. Річардсон відзначають, що необхідно в першу чергу вивчати суспільні ситуації, які у своїй сукупності або сприяють, або стримують прояв людської ворожості. У психологічній літературі маються докази того, що визначальне місце у формуванні агресивної поведінки належить механізму навчання на основі спостереження і наслідування при позитивному підкріпленні агресивних реакцій (А. Басс, А. Бандура). Надалі подібні навички удосконалюються і закріплюються з кожним новим актом агресивної поведінки і визначають перевагу соціальних ситуацій, що спонукають до здійснення агресії.

Наявність агресивності в структурі особистості може впливати на вибір людиною такого виду діяльності (професії), що найбільше сприяє реалізації даної якості.

Агресивність - це не природжена біологічна реакція (окрім неконтрольованих дій, що здійснюються неосудними), а одна з форм поведінки, обумовлена соціальними зв'язками і стосунками (хоча і засуджується правом і мораллю)[3].

Моменти, що тривожать, в поведінці такі, як агресивність, жорстокість, підвищена тривожність, приймають стійкий характер зазвичай в процесі стихійно-групового спілкування, що складається в різного роду компаніях. Але це спілкування, ця система стосунків, у тому числі і жорстоких законів асоціальних груп, не є наслідком якої-небудь генетичної схильності або первинної агресивності а виступає, в більшості випадків, лише як ситуація заміщення або неприйняття особистості у світ соціально-значущих стосунків дорослих, як ситуація спільного переживання незрозумілості ними.

Людина жадає не просто уваги, а розуміння і довіри. Вона прагне грати певну соціальну роль не лише серед однолітків, але і серед старших. У дорослому ж співтоваристві затвердилася позиція, що перешкоджає соціальній активності підлітка, - він дитина і повинен слухатися. В результаті цього зростає психологічний бар'єр, прагнучи здолати який багато людей прибігають до агресивних форм поведінки. Найповнішу картину суті агресивної поведінки дає аналіз її мотивації. Помітну роль в цій мотивації грають почуття і емоції негативного характеру: гнів, страх, помста, ворожість і тому подібне. Істотну роль біологічних умов у виникненні агресивної поведінки людини грає дисгармонічний розвиток. Деякі умови виховання також сприяють виникненню і закріпленню агресивності. І тут однією з найважливіших причин є авторитарний стиль виховання, при якому авторитет приписується дорослому через перевагу його положення. Такий авторитет підкріплюється нагородами, покараннями, залякуваннями [4].

Басс вказав на ряд чинників, від яких залежить сила агресивних звичок [2].

По-перше, це частота і інтенсивність випадків, в яких індивід був атакований, фрустрований, роздратований. Індивіди, які отримували багато гнівних стимулів, ймовірноше реагуватимуть агресивніше, ніж ті, які отримували менше таких стимулів.

По-друге, це часте досягнення успіху шляхом агресії, яке, на думку Баса, призводить до сильних атакуючих звичок. Успіх може бути внутрішнім (різке послаблення гніву) і зовнішнім (усунення перешкод або досягнення винагороди). Тенденція, що виробилася, до атаки може зробити неможливим для індивіда розрізнення ситуацій, що провокують і не провокують агресію.

По-третє, це культурні і субкультурні норми, що засвоюються людиною, які можуть полегшити розвиток у нього агресивності.

При вивченні рівня і форм прояву агресивності у студентів стає необхідним чітко розмежування понять агресивної поведінки й агресивності як властивості особистості. Агресивна поведінка, по зауваженню М. Косевського, відзначається в контексті соціальних взаємодій між двома і більше людьми, а метою і результатом таких дій є заподіяння шкоди іншому індивіду. Автор вважає, що агресивність як стійка особистісна риса, що виражає схильність до агресивної поведінки, сама по собі ще не є показником соціальної небезпеки суб'єкта. У залежності від структурно-функціональних взаємозв'язків з іншими компонентами особистості агресивність може реалізовуватися й у соціально-позитивному поведженні, що сприяє збереженню цілісності й автономності особистості, її активності у встановленні соціальних контактів, підтримці визначеної структури й ієрархії домінантно-субординантних відносин [2].

Взаємодія людини і групи має велике значення в будь-який віковий період. Розвиток особистості, включеної в соціальні групи, відбувається відповідно до характеру, вимог і цілей суспільства. Досвід соціальної взаємодії особистості виступає в групі однолітків як своєрідна модель суспільства. Цей процес може протікати з різним ступенем успішності.

Соціометричний статус є одним із найсуттєвіших параметрів положення особистості в групі однолітків. Наявність в групі (колективі) осіб, які займають різні положення, неминуче ставить питання про детермінацію цих різниць, які є важливішою міждисциплінарною проблемою.

Соціометричний статус - це те реальне місце, яке займає особистість у системі міжособистісних стосунків; це показник соціально-психологічних якостей особистості як складової комунікації в групі; це якість особистості як елемента соціометричної структури займати визначену просторову позицію (локус) в ній, тобто співвідноситися із іншими елементами. Така властивість розвинута у елементів групової структури нерівномірно [1].

З соціологічної точки зору, соціометричний статус - це здатність особи виступати референтною для інших осіб, а з точки зору соціальної психології - бути обраним для спілкування. Наприклад, І.П. Волков вважає, що соціометричний статус фіксує величину престижу особи у спілкуванні з іншими. Мірилом соціометричного статусу, за Я.Л. Коломінським, А.А.Кроніком та ін., служить кількість виборів, отриманих досліджуваними від інших членів групи в ході соціометрії - методики для визначення структури колективу та взаємовідносин, які мають місце в ньому [1].

Через те, що соціометричний статус - це характеристика позиції особистості в групі, яка базується не на посаді чи соціально-економічному статусі, а на комплексі її людських соціально-

психологічних поведінкових якостей, Дж. Морено називає соціометричний статус психологічним статусом.

Зміна соціометричного статусу відбувається в процесі соціалізації особистості у навчальній групі. На неї впливають спілкування та спільна діяльність у групі, а також ступінь прийняття індивідом групових норм і цінностей. На відміну від соціального статусу соціометричний статус включає особистісні характеристики, пов'язані зі специфікою міжособистісних відносин. Зовнішнім чинником, що визначає соціометричний статус особистості, є групові норми і вимоги. Цілі індивіда та особливості їх здійснення в групі багато в чому визначаються груповими нормами та вимогами, тобто групові цінності можуть вплинути на розвиток особистості членів групи. Формування властивостей особистості, що забезпечують нормативну поведінку індивіда, визначає характер її соціалізації в групі. Соціалізація пов'язана зі статусом особистості в системі соціальних і міжособистісних відносин [1].

І.П. Волков зазначає, що соціометричний статус - це такий показник соціально-психологічних властивостей особистості, який враховує психологічне ставлення особи до групи (її бажання чи небажання правити групою).

В зарубіжній соціометрії вироблена спеціальна термінологічна система, яка описує рівні статусу. Відповідно отриманій кількості виборів, досліджуваних відносять до категорії "зірок", "ізолюваних", "переважних" та "відкинутих".

У вітчизняній соціометричній літературі деякі автори описують статус в термінах популярності-непопулярності.

Сьогодні здебільшого застосовується термінологія, яка розроблена І.П. Волковим, Я.Л. Коломінським, Х.Й. Лійметсом. Терміном "зірка" визначають індивідів, які отримують найбільше число виборів. За Дж. Морено, ці люди "притягають стільки виборів, що вони захоплюють центр сцени, немов зірки". Пізніше Бронфенбреннер до "зірок" відніс тих досліджуваних, які отримали більше виборів, ніж можливо очікувати за теорією ймовірності [1].

Якщо кількість виборів, отриманих членами групи, знаходиться нижче середнього рівня, його відносять до категорії "зневажених", а якщо вище - до категорії "переважних".

До "ізолюваних" або "відкинутих" відносять тих досліджуваних, які в експерименті не отримали жодного вибору. "Ізолювані" трактуються в зарубіжній соціології як "сторонній предмет" або "соціальні островки".

У вітчизняній літературі часто осіб, які отримали найбільше число виборів, називають "лідерами". Однак необхідно враховувати, що соціометричний статус є елементом підструктури взаємовідносин, та його рівні описують положення члена групи в цій підсистемі. Особистість

може мати інше положення в інших групових підструктурах. У зв'язку з цим, згідно І.П. Волкову, В.І. Зацепіну та Я.Л. Коломінському, не можна ототожнювати поняття "лідер" та "соціометрична зірка" [1].

Через те, що соціометричний статус є елементом підструктури особистісних взаємовідносин, а не спілкування, слід враховувати цей факт і при аналізі інших категорій. Я.Л. Коломінський визначає, що статус "ізолюваний" зовсім не означає, що цей член групи реально не спілкується з членами своєї групи, він означає лише те, що в ситуації вибору жодний член групи не виявив до нього симпатії.

Я.Л. Коломінським виділяються дві системи факторів, від яких залежить положення людини в системі особистих взаємовідносин. По-перше, якості самої людини, а по-друге, характерні особливості тієї групи, відносно якої вимірюються її положення. Одне і те ж сполучення особистих якостей може обумовлювати зовсім різні положення людини в залежності від тих групових стандартів, вимог до людини, які склались в даній групі [1].

В юнацькому віці важливим видом діяльності є міжособистісне спілкування, а потреби, що лежать в основі цієї діяльності є найбільш актуальними. Тому з упевненістю можна говорити про те, що однією з найбільш актуальних соціальних потреб є потреба в популярності. Ця потреба проявляється у прагненні юнаків займати високий соціальний статус в групі однолітків, мати в їх очах авторитет і привабливість. Фрустрація цієї потреби, як правило, дуже гостро переживається. Відкидання групою може стати причиною сильних негативних переживань, що виявляються в різних видах дезадаптивної поведінки. Можна припустити, що одним з проявів фрустрації потреби в популярності можуть виступати агресивні реакції. Ці агресивні реакції можуть бути спрямовані на безпосереднє джерело фрустрації, тобто членів групи, яких відкидає особистість, або, відповідно до теорії «фрустрації - агресії» така агресія швидше буде спрямована на інших осіб, більш беззахисних. Заміщення може привести до того, що агресивність знедоленого юнака може вилитися на тварин, на дітей молодшого віку та інших. Такого роду реакція на фрустрацію природно не сприяє вирішенню проблеми і підняттю людини статусу в групі, тому можна з упевненістю говорити про те, що така агресія є дезадаптивною реакцією.

Таким чином, соціометричний статус юнаків взаємозалежний з агресивністю. Низький соціометричний статус, викликаючи фрустрацію потреби в популярності, може провокувати агресивні реакції спрямовані на різних людей, які не обов'язково пов'язані з причиною його фрустрації.

Висновки. Проведений аналіз наукових джерел дозволив зробити висновок, що агресивність - відносно стійка риса особистості, що виражається в готовності до агресії, а так само в схильності сприймати й інтерпретувати поведінку іншого як ворожу. У силу своєї стійкості й вхо-

дження в структуру особистості, агресивність здатна визначати загальну тенденцію поведінки.

Соціометричний статус є одним із найсуттєвіших параметрів положення особистості в групі однолітків. Наявність в групі (колективі) осіб, які займають різні положення, неминуче ставить питання про детермінацію цих різниць, які є найважливішою міждисциплінарною проблемою.

Соціометричний статус юнаків взаємозалежний з агресивністю. Низький соціометричний статус, викликаючи фрустрацію потреби в популярності, може провокувати агресивні реакції спрямовані на різних людей, які не обов'язково пов'язані з причиною його фрустрації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 363 с.
2. Берковец Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковец. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 512 с.
3. Берон Р. Агрессия / Берон Р., Ричардсон Д. – СПб. : Питер Пресс, 2001. – 562 с.
4. Особливості агресивності курсантів та працівників МНС: матеріали науково-практичної конференції [Актуальні проблеми наглядно-профілактичної діяльності МНС України] / Н. П. Сергієнко. – Харків : УЦЗУ, 2008. – С. 182-183. Sergienko@nuczu.edu.ua

УДК 159.9

Сергієнко Н.П., доцент, к. психол. н., доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ;

Рябуха Л.В., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ ТА ЇХ РОЛЬ В УЧБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ТА КУРСАНТІВ НУЦЗУ

Запропонована стаття присвячена психологічному аналізу різних наукових підходів до поняття міжособистісних відносин та їх роль в учбовій діяльності особистості.

Ключові слова: особистість, міжособистісні відносини, учбова діяльність.

Предлагаемая статья посвящена психологическому анализу различных научных подходов к понятию межличностных отношений и их роль в учебной деятельности личности.

Ключевые слова: личность, межличностные отношения, учебная деятельность.

Постановка проблеми. Природа міжособистісних відносин в будь-яких спільнотах достатньо складна. В них виявляються як суто індиві-